

Emil Višňovský: Veda ako sociokultúrna praktika

Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislavě 2019. 246 s.

Pragmatismus, především jeho klasické období na přelomu 19. a 20. století, je filosofická tradice blízka vědě. V rámci filosofie vědy se ale pragmatistické motivy etablovaly spíše zvolna. Dnes ovšem i ve filosofii vědy existuje celá škála přístupů, které zdůrazňují, že věda je propojená s ostatními oblastmi společenského života a že je prostoupená lidskými zájmy a realizována v rámci kolektivů vědců, nikoliv izolovanými jedinci (i když neexistuje konsensus v odpovědi na otázku, jaké důsledky by tyto skutečnosti v teoretickém rámci epistemologie a filosofie vědy měly mít).

Kniha *Veda ako sociokultúrna praktika* slovenského filosofa Emila Višňovského se věnuje pragmatistickým pohledům na vědu. Jednotlivé kapitoly knihy vycházejí z autorových esejů a pokrývají různá období pragmatistické tradice i různá dílčí témata: od sociálních praktik až po transhumanismus. V českém a slovenském prostředí není mnoho publikací, které se souhrnně věnují tradici pragmatismu, proto lze podobné projekty jen uvítat.

První dvě kapitoly knihy se na pragmatistické přístupy k vědě zaměřují obecně. Nejprve se Višňovský věnuje autorům klasického pragmatismu (Charlesi Sandersi Peircovi, Williamu Jamesovi a Johnu Deweymu) a poté tzv. neopragmatismu. Z bohaté nabídky neopragmatistických autorů si pro podrobnější výklad Višňovský vybírá práce Richarda Rortyho a Phillipa Kitchera. Detailní pohled by si zasloužili i další relevantní filosofové, například Huw Price, Hilary Putnam nebo Arthur Fine, je však pochopitelné, že se nelze věnovat všem zajímavým autorům.

Následují tři kapitoly, které se věnují pojmům praxe a praktiky. Višňovský v nich řeší otázky, jak lze vědu charakterizovat jako praktiku, jaké přístupy k pojmu praxe najdeme v pragmatistické tradici a jakou roli hrají normy v lidských praktikách (především z úhlu pohledu Roberta Brandoma). Tyto tři kapitoly tvoří spolu s prvními dvěma tematické jádro knihy.

Druhá půlka knihy se pak už věnuje dílčím otázkám. V šesté kapitole autor hájí názor, že sémiotika a pragmatismus mají v Peircově filosofii společný původ, a proto je od sebe nelze obsahově přísně oddělit. Sedmá kapitola se věnuje pojmům intuice a imaginace v rámci pragmatistické tradice a ukazuje, že si Peircovy a Rortyho názory na tyto dva pojmy jsou překvapivě blízké.

Poslední tři kapitoly jsou věnovány otázkám člověka. V osmé kapitole se autor ptá, jak obstojí tzv. manifestní obraz člověka v konfrontaci s vědeckým obrazem. Višňovský zde zdůrazňuje důležitost zachování manifestního obrazu jakožto obrazu lidskosti. Devátá kapitola otevírá otázku, jak by mohl vypadat pragmatistický postoj k tzv. transhumanismu. Takový záměr je v mých očích důležitý. Současný

pragmatisté by měli reflektovat, jak technologické změny ovlivňují (a mohou ovlivňovat) lidský život a lidské sebepojetí. Kapitola by ale mohla mít jasnější vyznění. V poslední kapitole se autor věnuje souvislosti mezi demokracií a vzděláváním u Deweyho.

Višňovský zkoumá vztah mezi pragmatismem a vědou ze širokého úhlu pohledu. Výhodou takového postupu je, že kniha pokrývá pestrou škálu filosofů a témat, přičemž se neomezuje jen na „kanonické“ pragmatistické autory. Nicméně tento přístup má přirozeně i svá úskalí, která jsou ještě zesílená tím, že základ knihy tvoří eseje, které byly původně koncipované jako samostatné celky. Občas není jasné, jak téma probírané v určité kapitole přímo souvisí s hlavním tématem knihy (týká se to například autorových výkladů o vzdělání, transhumanismu a normách v lidských praktikách). Pomocí by zde mohla závěrečná kapitola, která by ukazovala, jak tyto dílčí motivy zapadají do jednoho celku.

Chtěla bych nyní nastínit několik otázek, k jejichž reflexi nás Višňovského kniha vybízí. První otázka se týká pragmatistické tradice a našeho zacházení s ní. Jak sám Višňovský v knize zdůrazňuje, existují různé pohledy na to, kdo do tradice pragmatismu patří a proč.¹ Není lehké určit, co to je pragmatistický přístup, tj. které teze jsou sdíleny pragmatistickými autory a odlišují je od jiných směrů filosofování. Zdá se, že tzv. pragmatistická tradice – od Peirceho až k současným autorům – je pestrou sbírkou různých přístupů, které si jsou sice vzájemně podobné a historicky na sebe odkazují, ale nesdílejí žádný specifický rys vlastní jen pragmatistům. Autoři, kteří píší o pragmatismu, samozřejmě tuto pluralitu zdůrazňují. Často se však stává, že zároveň mluví zevšeobecňujícím způsobem například o tom, jaké názory jsou pragmatistické nebo jak „dobrý pragmatista“ přistupuje k určitým problémům.²

Višňovského kniha není v tomto ohledu výjimkou. Na jedné straně autor čtenáři přibližuje různorodou škálu pragmatistických přístupů k vědě. Na straně druhé však často formuluje velmi obecná tvrzení týkající se způsobů, jakými „pragmatismus“ přistupuje k určitým problémům: „Pragmatizmus nie je antiscientizmus, hoci na druhej strane to nie je ani scientizmus.“³ „Pragmatizmus chápe ľudský život z hľadiska ,bezprostredného prúdu skusenosti [...]“⁴ „Pragmatizmus sa nekoncentruje na analýzu typov jazykových výrazov ani mentálnych stavov [...], jeho prístup je skôr holistický a procesálny.“⁵

1 Višňovský, E., *Veda ako sociokultúrna praktika*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 2019, s. 32–34.

2 Bernstein, R. J., *The Pragmatic Turn*. Cambridge–Malden, Mass., Polity Press 2010.

3 Višňovský, E., *Veda ako sociokultúrna praktika*, c.d., s. 16.

4 Tamtéž, s. 93.

5 Tamtéž, s. 159.

Tato tvrzení jsou problematická, neboť je možné vždy najít alespoň jednoho výrazného pragmatistického autora, který by se s nimi jen stěží ztotožnil. Sice už bylo řečeno výše, že Višňovský se tímto přístupem nijak nevymyká z obecného diskursu, ba spíše bychom naopak mohli říci, že se díky němu ocitá v dobré autorské společnosti. Otázkou však přesto zůstává, jestli bychom právě takto měli psát o pragmatistické tradici. Můžeme na jedné straně zdůrazňovat její různorodost, a pak na straně druhé tuto různorodost zastírat?

Višňovský sám operuje se spíše širokým pojetím pragmatistické tradice, které zahrnuje i autory, jež se k pragmatismu explicitně nehlásili (např. Wilfrida Sellarse, Donalda Davidsona nebo Thomase Kuhna). Toto inkluzivní pojetí pragmatismu připomíná přístupy Roberta Brandoma nebo Richarda Rortyho. Ovšem Višňovský čte autory, které do pragmatismu zahrnuje, ještě více „optimistickým“ způsobem než například Rorty. V jeho textech lze vysledovat tendenci opomíjet právě ty aspekty jejich myšlení, které dobře nezapadají do pragmatistické tradice.

Jako ilustrace zde může posloužit Wilfrid Sellars a jeho status pragmatisty. Višňovský interpretuje Sellarse jako filosofa, který v podobě svého neredukovatelného manifestního obrazu člověka-ve-světě obhájil lidskost a praktické pojetí člověka tvář v tvář nastupujícímu vědeckému obrazu.⁶ Nezmiňuje však už, že Sellars považoval manifestní obraz za „radikálně nepravdivý“.⁷ Rovněž nebere v potaz, že ani ostrá dichotomie mezi manifestním a vědeckým obrazem ani Sellarsem avizovaná fúze obou obrazů do jednoho celistvého pohledu na svět vůbec nemusí být chápány a interpretovány v duchu pragmatistické tradice. Nemluvě o tom, že ztotožnění manifestního obrazu s lidskostí a vědeckého obrazu s absencí lidskosti je zjednodušující. Manifestní obraz a jeho lidová psychologie, biologie a sociologie mohou stát na počátku celé řady nežádoucích jevů: od xenofobie až po hromadné šíření falešných zpráv. Naproti tomu vědecké zkoumání původu takových jevů by naopak mohlo ukázat cesty vedoucí k jejich kontrole, a tak i cestu k „větší lidskosti“ (a Sellars sám věřil v pozitivní dopady vědeckého pokroku). Když všechny tyto aspekty vezmeme v úvahu, je už mnohem těžší Sellarse jednoznačně označovat za pragmatistu, či – ve Višňovského intencích – alespoň za obránce manifestního obrazu.

Pragmatističtí autoři zpravidla zauímají podezřívavý postoj vůči rigidním dichotomiím. Pokud s touto tradicí sympatizujeme, měli bychom tedy klasické filosofické dichotomie používat jen opatrně a vždy s dobrým odůvodněním. Višňovský však ve svém výkladu na některé takové dichotomie spoléhá. Jde například

6 Tamtéž, s. 171.

7 Sellars, W, *Scientific Realism or Irenic Instrumentalism: A Critique of Nagel and Feyerabend on Theoretical Explanation*. In: Cohen, R. – Wartofsky, M. (eds.), *Boston Studies in the Philosophy of Science*. Vol. II. New York, Humanities Press 1965, s. 171–204, § 48.

o rozlišení mezi přírodou a kulturou,⁸ tradiční a post-tradiční filosofií,⁹ kauzálními „transakcemi“ a „transakcemi“ mezi lidmi – a s tím spojené rozlišování mezi jazykovými a nejazykovými praktikami.¹⁰ Tato rozlišení nemusí být za všech okolností nepřipustná. Musíme ale dobře zdůvodnit, proč je v daném kontextu používáme, přičemž nemůžeme vycházet z intuitivní zřejmosti daného rozlišení. Může se totiž ukázat, že některá z těchto rozlišení jsou ve skutečnosti překážkou pokroku ve zkoumání. Týká se to například ostré dichotomie mezi přírodou a kulturou. Ta je v části kognitivní vědy, která zkoumá společenské jevy, považována za neužitečnou¹¹ – a například Deweyho by to jistě příliš nepřekvapilo.

Důraz na kontext a různorodost je podle mne na místě rovněž v případech, kdy mluvíme o vědě. Višňovský píše se sympatií o Philipu Kitcherovi a jeho názoru, že k vědám nelze přistupovat jednotným způsobem. Nelze například hledat jediný výklad vědeckých zákonů, na to je to, co označujeme jako vědecké zákony, příliš různorodé.¹² Avšak když s tímto názorem souhlasíme, můžeme vůbec obecným způsobem mluvit o „vědě“ jako takové, nebo se dokonce snažit „odpovedať na otázku vzniku vedy identifikovaním historicky prvých vedeckých praktik alebo riešiť problém demarkácie *differentia specifica* týchto praktik na rozdiel od ostatných“?¹³ Neměli bychom spíše nejprve zaujmout diferencovanější pozici, a pak postupně tam, kde je to možné, docházet k opatrným generalizacím?

Na závěr se chci zastavit u pojmu „praktika“, respektive „socio-kulturní praktika“, který tvoří středobod Višňovského knihy. Prostřednictvím charakteristiky „věda je sociokulturní praktika“ chce Višňovský zdůraznit, že vědecké bádání je proces, který je realizován konkrétními lidmi – s jejich zájmy a osobními přednostmi a nedostatky –, přičemž tito lidé vědu neprovozují izolovaně, ale v rámci svých vědeckých komunit. Chceme-li pochopit vědu, nemůžeme tyto skutečnosti ignorovat. Pokud má pojem „sociokulturní praktika“ sloužit jen ke zvýraznění tohoto faktu, těžko lze s takovým užitím polemizovat. Na některých místech se však zdá, že Višňovský přisuzuje termínu „praktika“ nebo „sociokulturní praktika“ větší roli a chápe ho jako pojem, který pomůže vysvětlit, jak věda funguje, nebo jak by měla fungovat: „V koncepte vedy ako praktik však nejde primárne o vonkajšie prostredie či spôsob existencie vedy [...], ale o prienik dovnútra vedy, o pochopenie toho, ako veda funguje, teda fakticky o ontológiu vedy a spôsoby produkcie poznania.“¹⁴

8 Višňovský, E., *Veda ako sociokultúrna praktika*, c.d., s. 106.

9 Tamtéž, s. 159.

10 Tamtéž, s. 78.

11 Boyer, P., *Minds Make Societies: How Cognition Explains the World Humans Create*. New Haven–London, Yale University Press 2018.

12 Višňovský, E., *Veda ako sociokultúrna praktika*, c.d., s. 49.

13 Tamtéž, s. 69.

14 Tamtéž, s. 70; mé zvýraznění.

„Skôr ide o obrat k novému chápaniu a rekonceptualizácii človeka a spoločnosti prostredníctvom komplexnej siete praktík ako transakcií.“¹⁵

K tomuto účelu se mi ale zdá pojem „praktika“ – alespoň tak, jak ho používá Višňovský – příliš široký. Višňovský tvrdí, že cokoliv, co lidé dělají, je praktika.¹⁶ Otázkou ovšem je, proč bychom si obecně neměli vystačit s takovými pojmy, jako je „jednání“ nebo dokonce „chování“, a co nového nám pojem „praktika“ vlastně přináší. Pokud budeme operovat s takto široce pojatým pojmem, hrozí, že se ztratí jeho explanační síla. Obsahy fenoménů, které chceme vysvětlit nebo které mají sloužit k vysvětlení něčeho dalšího, se pak mohou rozostřit, stát se neurčitými: „Podľa pragmatistickej koncepcie sociálnej praxe všeci jej participanti [...] vykonávajú nejaký druh praxe prostredníctvom konkrétnych praktík.“¹⁷

Podobně není jasné, kudy bychom podle Višňovského měli vést rozlišení mezi praktikou pojímanou na obecné úrovni a sociokulturní praktikou. Často se zdá, že autor tyto dva výrazy používá jako synonyma. Jasnější vymezení těchto dvou pojmů na počátku knihy by mohlo výrazněji pomoci.

Knihy Emila Višňovského bude kvůli svému širokému záběru přínosná pro studenty i odborníky, kteří se chtějí poprvé seznámit s pragmatistickými přístupy k vědě nebo s pragmatistickou tradicí jako takovou. Kniha dokáže vzbudit zájem o tuto stále velmi inspirativní filosofickou orientaci a čtenáře motivovat k hlubšímu setkání s ní. Pomůže tak šířit povědomí o pragmatismu v českém a slovenském prostředí.

Stefanie Dach

Fakulta filozofická Západočeské univerzity

plotz@kfi.zcu.cz

15 Tamtéž, s. 102; mé zvýraznění.

16 Tamtéž, s. 10 a s. 81.

17 Tamtéž, s. 101.